

Οι σύνθετες λέξεις στις νεοελληνικές διαλέκτους και τη λογοτεχνία

Χρυσούλα Καραντζή

Κέντρον Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper discusses the use of compounds in Modern Greek dialects and compares this use to their function in literature. Compounding in Greek is thus analyzed in terms of both dialectology and stylistics. Morphological data are studied in literary vs. non-literary texts in order to argue that the study of both dialects and literature can offer the means for broader accounts of theoretical issues in morphology. Here we bring forward the agenda of related issues for a full analysis of compounding in these varieties of Greek. Large-scale research projects are clearly necessary, involving both dialectal and literary databases, as well as the statistical analysis of findings before any clearer conclusions are drawn.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: διάλεκτοι, λογοτεχνία, νεολογισμοί, σημασιολογική αδιαφάνεια, σύνθετες λέξεις

1. Σύνθεση: Βασικές έννοιες

Ο ορισμός της μορφολογικής διαδικασίας της σύνθεσης έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης μεταξύ των μελετητών, οι οποίοι διαφοροποιούνται ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο που ακολουθούν. Έτσι ποικίλλουν τόσο οι ορισμοί όσο και τα κριτήρια για τον ορισμό των συνθέτων. Οι σύγχρονες γλωσσολογικές εργασίες περιγράφουν αναλυτικά το φαινόμενο της σύνθεσης στην νεοελληνική: περιγράφουν τα χαρακτηριστικά των σύνθετων λέξεων ανάλογα και με τη γραμματική κατηγορία όπου ανήκουν, αναλύουν τη σειρά και τις σχέσεις των επιμέρους συστατικών, συγκρίνουν τη διαδικασία της σύνθεσης με αυτή της παραγωγής και της κλίσης, περιγράφουν τους τύπους δόμησης των συνθέτων κ.λπ.¹

Απαραίτητη σε μια σύντομη σχετική βιβλιογραφική ανασκόπηση είναι η επισήμανση της διαφοροποιημένης προσέγγισης των συνθέτων που προκύπτουν από παραγωγή με προθήματα που προέρχονται από προθέσεις. Η παραδοσιακή γραμματική καθώς και οι παλαιότερες σχετικές εργασίες συμπεριλαμβάνουν στην εξέταση των συνθέτων λέξεων τα σύνθετα με προθέσεις (Γαρδίκας 1911), σε αντίθεση με τη σύγχρονη βιβλιογραφία, όπου μελετώνται μόνο τα «κατεξοχήν» και «πραγματικά» σύνθετα. Ωστόσο, στη σύγχρονη θεωρία η διάκριση μεταξύ της σύνθεσης και της παραγωγής δεν είναι σαφής, με αποτέλεσμα να μιλάμε για ένα μορφολογικό συνεχές, το οποίο περιλαμβάνει και την κλίση (Ράλλη 2005: 157).

Σχετικά με την οριοθέτηση των φαινομένων παραγωγής και σύνθεσης, η συμφυματοποίηση αποτελεί μια ακόμα σχετική διαδικασία που απασχολεί τους ειδικούς, καθώς η συμφυματική λέξη αποτελείται από δύο ή περισσότερα συμφύματα, δηλαδή δεσμευμένα λεξικά μορφήματα συνήθως λόγιας προέλευσης (-ποιώ, -κτόνος, κ.λπ.). Η Ράλλη (2005) επισημαίνει ότι περιπτώσεις όπως τα μικρο-, νέο-, παλαιο-, ψευδο-, θεο-, ψιλο- βρίσκονται σε μια φάση απόκτησης λειτουργικού χαρακτήρα (πρβλ. Γιαννουλοπούλου 2000, 2004) και δεν θεωρούνται καθαρές περιπτώσεις θεμάτων. Επίσης, δεν λείπουν από τη σύγχρονη έρευνα μορφολογικές προσεγγίσεις του φαινομένου της μετάβασης από τη σύνθεση στην παραγωγή, όπως εργασίες που αφορούν τη χρήση παραγωγικών προσφυμάτων και την προθηματοποίηση (π.χ. Δημελά 2010).²

Οι σύγχρονες γλωσσολογικές προσεγγίσεις των φαινομένων αυτών δεν προσφέρουν απλώς μια ορισμένη νέα τυπολογία και ορολογία, αλλά συγχρόνως διαθέτουν δυνατότητες

¹ Για τη σύνθεση στα νέα ελληνικά βλ., μεταξύ άλλων, κυρίως Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986, 1996), Ράλλη (2005, 2007), Nespor & Ralli (1996), Νικολού (2003).

² Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η συστηματική έρευνα της Δημελά (2010) για τα φαινόμενα προθηματοποίησης στις νεοελληνικές διαλέκτους, όπου εξετάζονται αριστερά συστατικά πολύπλοκων μορφολογικά δομών, τα οποία αποκλίνουν από το «λέξημα-πηγή». Η προθηματοποίηση στις νεοελληνικές διαλέκτους μελετάται από τη Δημελά ανεξάρτητα από το πώς λειτουργούν οι αντίστοιχες διαδικασίες στην επίσημη ποικιλία της κοινής νεοελληνικής.

ερμηνείας θεωρητικών ζητημάτων για τη διάρθρωση συγκεκριμένων γλωσσικών συστημάτων αλλά και γενικότερων φαινομένων. Η ελληνική αποτελεί, όπως είναι γνωστό, μια γλώσσα με πλούσια μορφολογία. Η Ράλλη (2007), έχοντας παρουσιάσει και αναλύσει κριτικά τις διάφορες απόψεις για τη σύνθεση, υποστηρίζει ότι σύνθεση στην ελληνική είναι η διαδικασία δημιουργίας πολύπλοκων μορφολογικών στοιχείων από δύο τουλάχιστον θέματα. Τα σύνθετα είναι φωνολογικές λέξεις, γράφονται ως μία λέξη με έναν κύριο τόνο και έχουν συγκεκριμένη σημασία, που δεν προκύπτει πάντοτε από τον συνδυασμό των σημασιών των συνθετικών. Βασικό χαρακτηριστικό των σύνθετων λέξεων είναι λοιπόν η *σημασιολογική αδιαφάνεια*, η οποία δεν αποτελεί γνώρισμα της χαλαρής σύνδεσης, αλλά συνδέεται άμεσα με τον υψηλό βαθμό σύνδεσης των συστατικών.

Οι βασικές λεξικές κατηγορίες συνθέτων είναι ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα και επιρρήματα. Με βάση τη σχέση μεταξύ των συστατικών, τα σύνθετα μπορούν να χωριστούν σε δύο κύριες κατηγορίες: σύνθετα με *σχέση εξάρτησης* (*υποτακτικά* και *επιθετικά/προσδιοριστικά*) και με *σχέση παράταξης*. Τα παρατακτικά σύνθετα, που είναι ιδιαίτερα παραγωγικά στη νέα ελληνική, δεν διαθέτουν βάση και η σημασία τους προκύπτει προσθέτοντας τις σημασίες των επιμέρους συστατικών. Ακόμα, ενδιαφέρει η διάκριση μεταξύ *ενδοκεντρικών* και *εξωκεντρικών* συνθέτων. *Ενδοκεντρικά* είναι «οι διφυείς δομές, των οποίων κεφαλή αποτελεί το ένα από τα δύο συστατικά στοιχεία» (Ράλλη 2005: 263), το οποίο δίνει και στο σύνθετο τη γραμματική κατηγορία, το γένος και τη σημασία. Στα *εξωκεντρικά* σύνθετα η κεφαλή εντοπίζεται εκτός της εσωτερικής δομής του συνθέτου. Τέλος, γίνεται λόγος για το *συνδετικό φωνήεν* ή *δείκτη σύνθεσης* (Ράλλη 2005, 2007), στοιχείο αμετάβλητο σε όλο το κλιτικό παράδειγμα. Υπάρχουν ακόμα τα *χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα*, τα οποία όμως δεν θα μας απασχολήσουν στο πλαίσιο της εργασίας αυτής.

Η Γαβριηλίδου εξετάζει σύνθετα ουσιαστικά (1995) και πολυλεκτικά παρατακτικά σύνθετα (1997, 1998) μαζί με σχετικές διδακτικές προσεγγίσεις (1999). Επίσης, ένα άλλο ζήτημα που έχει απασχολήσει τους μελετητές σε σχέση με τα σύνθετα είναι η γραμματικοποίηση (Γιαννουλοπούλου 2001, 2004, Γιαννουλοπούλου 2006). Οι εργασίες της Ευθυμίου (2001, 2002, 2003) και των Ευθυμίου και Γαβριηλίδου (2003) εξετάζουν προθήματα (*ξε-*, *εκ-*, *από-*, *πολύ-*), για τα οποία κάνουν σημασιολογικές παρατηρήσεις: δήλωση απομάκρυνσης, αλλαγής κατάστασης, επίτασης, κ.λπ. Άλλα πρώτα συνθετικά όπως τα *μικρο-*, *νεο-*, *παλαιο-*, *ψευδο-*, *θεο-*, *ψιλο-* θεωρούνται ότι βρίσκονται σε μια φάση απόκτησης λειτουργικού χαρακτήρα και δεν θεωρούνται καθαρές περιπτώσεις θεμάτων αλλά συμφύματα, στοιχεία που τοποθετούνται μεταξύ των θεμάτων και των προθημάτων. Τα σύνθετα με δεσμευμένα θέματα στην νεοελληνική (σε σχέση με την αγγλική) μελετά στη διατριβή της η Πετροπούλου (2011), περιλαμβάνοντας σχετική θεωρητική ανάλυση και υπολογιστική επεξεργασία.

2. Η σύνθεση στις νεοελληνικές διαλέκτους

Όπως έχει παρατηρηθεί (Ανδρέου & Κολιοπούλου 2012), η σύνθεση στις νεοελληνικές διαλέκτους είναι ιδιαίτερα παραγωγική (Giannoulorouli 2006, Ανδρέου 2010, Ανδρέου και Κολιοπούλου 2012). Ωστόσο, λείπουν οι ειδικές μελέτες σύμφωνες με τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία, αντίστοιχες με αυτές που αφορούν την ΚΝΕ (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, 1996, Ράλλη 2005, 2007, Ralli 2009, 2013), που θα καταδείκνυαν συγκεκριμένες κατανομές, τι είδους σύνθετα είναι πιο συνηθισμένα, ποιες δομές είναι πιο παραγωγικές σε κάθε διάλεκτο κ.λπ.³

³ Για τη μελέτη των συνθέτων στις διάφορες γεωγραφικές ποικιλίες αντλήθηκε υλικό (χειρόγραφα και δελτία) από το Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων Ακαδημίας Αθηνών (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

Ο Ανδριώτης (1955) για τα σύνθετα του ιδιώματος της Ίμβρου,⁴ η Μπασέα-Μπεζαντάκου (1998, 2003) και ο Παπαναστασίου (2011) καταδεικνύουν την πλούσια σημασιολογία σύνθετων διαλεκτικών με προθέσεις (*επί, από, συν*). Ο Ξανθινάκης (2005) εκπλήσσεται από το πλήθος των εφευρηματικών συνθέτων της κρητικής διαλέκτου, όπως *μερμηγκομέσης, παιζομάτης, χουμαδοκέφαλος, ψιμυθεντερός*. Το φαινόμενο της σύνθεσης έχει μεγάλη επίδοση στο απεραθίτικο ιδίωμα (Ξεφτέρη 2005), και μάλιστα με ιδιαίτερη ευκολία συντίθενται επώνυμα, παρωνύμια, βαπτιστικά, ενώ συχνά συνδέονται ουσιαστικά και επίθετα με παθητικές μετοχές που φανερώνουν βλάβη, ευχή ή κατάρα (*αφροκυλισμένος, χιλιοαναθεμένος, αδικοφρονημένος, κακοβραδυσμένος*). Ο Οικονομίδης (1952) παρατηρεί ότι η σύνθεση γίνεται πολλές φορές μεταξύ τριών ή και περισσότερων λέξεων, πράγμα που θυμίζει τα αριστοφάνεια σύνθετα (*διπλοχιλιοσαρναναθεμένος, καματοδιβολοτριβολιστής*). Ο Κολοκοτρώνης στα *Απομνημονεύματά* του (Παντελίδης 2004) χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων τα ρηματικά σύνθετα *αντισκόβω* (16, 135) «διακόπτω, αντιλέγω» και *παραζενοφαίνεται* (σελ. κα', 222), τα οποία εντάσσονται στην αυξημένη σε σχέση με την κοινή συνθετική ικανότητα της Πελοποννησιακής (π.χ. *ευκολοπιάνω, αναποδογράφω, καθαροπλένω*). Οι Δημελά και Παπαναγιώτου (2011) επιχειρούν μια δια-διαλεκτική προσέγγιση της σημασιολογικής και εκφραστικής λειτουργίας μορφημάτων (*δόλιο-, πλακο-, χαμο-*).

Οι Ανδρέου και Κολιοπούλου (2012) εξετάζουν σε μια πρόσφατη μελέτη τους το φαινόμενο της σύνθεσης στην κυπριακή και καλύμνικη διάλεκτο, οι οποίες ανήκουν στη νοτιοανατολική ομάδα των γλωσσικών ποικιλιών της νεοελληνικής. Παρουσιάζουν τις βασικές κατηγορίες συνθέτων και επισημαίνουν ότι ο σχηματισμός σύνθετων επιρρημάτων δεν είναι παραγωγικός στην κυπριακή, ενώ απουσιάζει εντελώς στο ιδίωμα της Καλύμνου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημασιολογική αδιαφάνεια ορισμένων διαλεκτικών συνθέτων. Ορισμένες διάλεκτοι και ιδιώματα διαθέτουν, λόγω της συντηρητικότητάς τους, σύνθετα των οποίων το ένα από τα δύο συνθετικά μέρη δεν χρησιμοποιείται ανεξάρτητα στο λόγο και δεν αναγνωρίζεται σημασιολογικά σε συγχρονικό επίπεδο από τους φυσικούς ομιλητές (Ανδρέου & Κολιοπούλου 2012: 9-10), αφού προέρχονται από παλαιότερες μορφές της ελληνικής γλώσσας. Τα σύνθετα αυτά αναλύονται δομικά στα συστατικά τους, ενώ σημασιολογικά έχουν λεξικοποιηθεί.⁵

Σε μια άλλη εργασία του ο Ανδρέου (Andreou 2013) μελετά τα σύνθετα των κατωιταλιώτικων διαλέκτων (Bovese και Griko) και υπογραμμίζει την αρχή της αριστερής/αριστερόστροφης κεφαλής (*left-headedness*)⁶ σε αντίθεση με την αρχή της δεξιάς κεφαλής (*Right-hand Head Rule*) (Ράλλη 2005, Ralli 2013), που ισχύει στην κοινή νεοελληνική και στην κυπριακή (Ανδρέου 2010). Στα Bovese, για παράδειγμα, ποικίλλει η θέση των συνθετικών σε σχέση με την κοινή (π.χ. *αμπελόφυλλο - φvd-dάμβελο*). Το φαινόμενο ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα επαφής της διαλέκτου με την ιταλική γλώσσα.

Σε γενικές γραμμές, οι εργασίες που αφορούν τα σύνθετα στις νεοελληνικές διαλέκτους και τα ιδιώματα προσφέρουν χρήσιμες περιγραφές και αναλύσεις του φαινομένου, παρουσιάζοντας και ειδικότερα στοιχεία κατανομής συνθέτων διαφόρων κατηγοριών σε ποικίλες γεωγραφικές διαλέκτους. Ωστόσο, καθώς η μελέτη των διαλέκτων προσφέρει δυνατότητες ευρύτερων ερμηνειών θεωρητικών ζητημάτων, απαιτούνται περισσότερες σχετικές εργασίες που να αντλούν στοιχεία από βάσεις δεδομένων διαλεκτικού υλικού και αξιόπιστες πηγές.

⁴ Βλ. και Τζαβάρας (2008) για τα σύνθετα ρήματα στο ιδίωμα της Ίμβρου.

⁵ Λεξικοποίηση, κατά τη Ράλλη (2005: 84), είναι η διαδικασία σύμφωνα με την οποία μια δομή καθίσταται μη ορατή σε συγχρονικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να θεωρείται λεξικό στοιχείο.

⁶ Βλ. και Καραναστάσης (1984-1992, 1997).

3. Η χρήση των συνθέτων στη λογοτεχνία

Θα είχε κανείς να παρατηρήσει ότι τα σύνθετα της επιστήμης (κυρίως λόγιοι επιστημονικοί όροι) βρίσκονται συγκεντρωμένα σε τράπεζες ορολογίας, ενώ τα διαλεκτικά σύνθετα σε διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια. Για τη χρήση των συνθέτων στη λογοτεχνία υπάρχουν δύο οπτικές. Σύμφωνα με την πρώτη οπτική, σύνθετα χρησιμοποιούνται από την εποχή των επών στο πλαίσιο της προφορικής ποίησης (Beowulf, Όμηρος, δημοτική ποίηση), ως φόρμουλες, μνημοτεχνικών λόγων, σε συγκεκριμένη θέση με την ίδια παγιωμένη σημασία. Πρόκειται για στερεότυπες λέξεις και φράσεις που επαναλαμβάνονται, μεταξύ αυτών και διάφορα σύνθετα (βλ. στο δημοτικό τραγούδι: *πρωτομάστορας, γλυκοτραγουδούσαν* κ.λπ.).

Από την άλλη, τα σύνθετα συνδέονται με το ποιητικό ύφος, ως στοιχείο πρωτοτυπίας, και ταυτίζονται κυρίως με τους νεολογισμούς. Όπως προκύπτει από την έρευνα, οι λογοτέχνες αντλούν συχνά από τον πλούτο των διαλεκτικών συνθέτων. Έτσι, σύνθετες ποιητικές λέξεις που θεωρούνται νεολογισμοί είναι λέξεις διαλεκτικής προέλευσης και ευρείας διαλεκτικής χρήσης (Μαθιουδάκης 2012α, 2012β). Η χρήση συνθέτων στη λογοτεχνία εξυπηρετεί κατεξοχήν τον στόχο της συμπύκνωσης του νοήματος, ενώ αντίθετα ο ρόλος τους στην επιστημονική/τεχνική γλώσσα και ορολογία είναι η ονοματοδοσία νέων εννοιών.

Γιατί όμως οι λογοτέχνες θέτουν τα σύνθετα στην υπηρεσία της ποίησης ή της πεζογραφίας; Είναι η κατεξοχήν γλωσσοπλαστική τους συνήθεια, αφού πρόκειται για στοιχεία μιας επιμελημένης, καθαρά ποιητικής γλώσσας, η οποία γίνεται το πεδίο δεξιοτεχνικών γλωσσικών συνδυασμών και ευρηματικότητας. Στη σύνθεση λέξεων, την αισθητική προσπάθεια για γλωσσική καινοτομία και συμπύκνωση του νοήματος, επιδόθηκαν και άλλοι ποιητές που επηρεάστηκαν από τον παρνασισμό, όπως ο Γρυπάρης (*ζαλοφρόντισμα, νυχτοπαρορίτρα, ονειροξεδιαλύτρα, μακραντιλαλούσα* κ.ά.) και ο Παλαμάς (Παπακώστας 2005). Υπάρχει ένα μακρύ νήμα ποιητικής παράδοσης, το οποίο ακολουθούν και το οποίο θέλει τον ποιητή γλωσσοπλάστη.⁷ Η λογοτεχνική αυτή δημοτική έχει μάλλον λόγιο/παρωχημένο χαρακτήρα και σπάνια βρίσκει θέση στα νεοελληνικά λεξικά της κοινής.

Λέξεις, όπως, για παράδειγμα, *λιόχαρος, λιόλουστος, λιόμορφος* εμφανίζονται σε λεξικά της κοινής νεοελληνικής, όπως στο Μπαμπινιώτης (2002), ως λογοτεχνικοί τύποι των *ηλιόχαρος, ηλιόλουστος, ηλιόμορφος*, που αποτελούν τους λημματικούς τύπους, οι οποίοι είναι εξίσου ποιητικοί και στις παρυφές της κοινής. Ακόμα περιλαμβάνονται λέξεις όπως *αγγελοθωρώ, αγγελοκάματος, αγγελομόρφος, αγγελοπρόσωπος*, αλλά όχι τα παλαμικά *αγγελοθώρητα, αγγελοθώρητος*. Θέση στο λεξικό έχει βρει η *φεγγαροντυμένη* του Σολωμού (*φεγγαροντυμένος*, με τον προσδιορισμό *λόγιο* και με αναφορά στον Σολωμό στο οικείο λήμμα), τα *φεγγαροβραδυά, φεγγαρόλουστος, φεγγαροπρόσωπος, φεγγαροστολισμένος, φεγγαροφώτιστος, φεγγαρόφωτο, φεγγοβολή*, αλλά όχι τα *αεροβαλμένο, αερογραμμένα, αεροδεμένους, αεροκαμωμένες, αεροκρέμαστα, αεροντυμένα, αεροφερμένη* του Παλαμά. Αντίθετα, ληματογραφούνται τα ποιητικά *ποθοπλάνταχτος* και *ποθοπλανταγμένος*.

Τα σύνθετα ωστόσο εμπλουτίζουν το λεξιλόγιο της κοινής με σημασίες που δεν προκύπτουν πλήρως από τα συνθετικά τους μέρη, καθώς ένα χαρακτηριστικό των συνθέτων είναι ότι η σημασία τους δεν πηγάζει πλήρως από τη σημασία των συστατικών που τα αποτελούν. Αυτό συμβαίνει πολύ περισσότερο στη λογοτεχνική γλώσσα, όπου γίνονται φορείς των μεταφορικών σημασιών και της εικονοποιίας.

Στη λογοτεχνία μπορούν να παρουσιαστούν διαφορές ως προς τη μορφολογία των συνθέτων, για παράδειγμα διατήρηση και του συνδετικού και του πρώτου φωνήεντος του δεύτερου συνθετικού σύμφωνα με την προσωπική ποιητική και το ατομικό ύφος του λογοτέχνη (όπως *φωτοαχνοί, αργοαπλώθη, γοργοανασηκώνει* στον Παλαμά). Επίσης, έχει σημασία για το προσωπικό ύφος κάθε λογοτέχνη ποια θέματα επιστρέφουν συχνά ως κεφαλή,

⁷ Ο Αράγης (2006) παρατηρεί ότι οι δημοτικιστές είχαν τη γλωσσοπλαστική τάση να κατασκευάζουν σύνθετες λέξεις δικής τους έμπνευσης.

ενώ είναι δυνατό να μελετήσει κανείς τις υφολογικές προτιμήσεις των λογοτεχνών όταν χρησιμοποιούν εναλλακτικούς τύπους συνθέτων, π.χ. *αφρολουλούδια* αλλά και *ασπρολούλουδο*, *νεκρολούλουδο*, *περιπλοκαδολούλουδα*, *ανθολούλουδο*, *νυχτολούλουδο*, *χρυσολούλουδα* – *παραβλαστάρι-πρωτοβλάσταρο* – *ολάνοιχτα-ολανοιχτά*. Οι λόγοι πιθανότατα αφορούν επιλογές με βάση το στίχο και τη μετρική, στην περίπτωση του Παλαμά τον ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο.

Ακόμα ενδιαφέρον είναι το αυξημένο –σε σχέση με την κοινή γλώσσα– ποσοστό των παρασύνθετων λέξεων στη λογοτεχνία, των παράγωγων δηλαδή λέξεων που σχηματίζονται με τη διαδικασία της παραγωγής (δηλαδή παράγονται) όχι από απλές λέξεις, αλλά από σύνθετες.

Τα ποιητικά/λογοτεχνικά σύνθετα ενός συγγραφέα (π.χ. του Παλαμά)⁸ εντάσσονται φυσικά στις υπάρχουσες τυπολογίες που αφορούν το σύνολο της κοινής, παραδείγματος χάριν ενδεικτικά:

Ουσιαστικό + Ουσιαστικό: *αερόκορμο*, *αφρόλογα*, *νεραΐδολίμνη*, *φεγγαρόβρυση*, *φωτογέλιο*
 Επίθετο + Ουσιαστικό: *ασπρολούλουδα*, *λαμπρομέτωπος*, *νιόνυφη*, *χρυσάρματα*
 Επίρρημα + Ουσιαστικό: *ζαναγέννημα*, *ξειδιάλεγμα*
 Επίθετο + Επίθετο: *νεκροζώντανου*, *πορφυρόμαυρες*
 Ουσιαστικό + Επίθετο: *αγγελοκαμωμένο*, *μαρμαροχυτό*, *χιονόστρωτες*
 Επίρρημα + Επίθετο: *λιγανθισμένα*, *πρωτανοιχτά*
 Ουσιαστικό + Ρήμα: *αγεροτρέχει*, *ηλιοφωτίζει*, *νεραΐδοπήρε*, *φωτοκάηκεν*
 Επίρρημα + Ρήμα: *αραχνόντυσε*, *θαμποζούσε*, *πορφυροφέρνει*, *σφιχτοκρατάς*

Στα (υποτακτικά) σύνθετα που τα συστατικά τους έχουν συντακτική σχέση περιλαμβάνονται πολλές υποπεριπτώσεις συνθέτων. Το πρώτο συνθετικό συνήθως είναι α) αντικείμενο του ρήματος: *ασημοβρέχει*, β) συμπλήρωμα που εκφράζει τον δράστη: *θαλασσοδάρτη*, γ) προσδιορισμός που αντιστοιχεί σε προθετική φράση: *αιματοβούτηχτες*, δ) γενική κτητική: *ουρανοδοξάρι*. Ιδιαιτερότητα παρουσιάζει η υποπερίπτωση των τριπλοσυνθέτων όπως *ανθομικρομάνα*, *αστροσυγνεφοσκέπαστο*, *μοσκολιβανόστρωμα*, *χιλιοφεγγαρόβλος*. Στα επιθετικά/προσδιοριστικά, το πρώτο στοιχείο είναι το προσδιορίζον, ενώ το δεύτερο συστατικό είναι το προσδιοριζόμενο/κεφαλή: *αιθερόπλαστοι*, *καστροπόρτι*, *λαμπρόηχο*, *λευκοχαράζει*, *πρωτοκινημένος*, *χεροπιαστά*, *χιλιόφλογο*. Στα παρατακτικά σύνθετα της λογοτεχνίας φαίνεται να υπάρχει σχετική ευελιξία στη σειρά των συνθετικών, η οποία συνήθως δεν μεταβάλλεται: *γλυκανάλατη*, *λευκοπράσινα*, *μαυροκόκκινο*, *νεκροζώντανου*. Ο Παλαμάς όμως, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί το σύνθετο *νυχτοήμερα*.

Στη λογοτεχνία απαντούν τόσο ενδοκεντρικά όσο και εξωκεντρικά σύνθετα. Στα νεοελληνικά σύνθετα εφαρμόζεται η «αρχή της δεξιάς κεφαλής», δηλαδή το στοιχείο που βρίσκεται στα δεξιά της δομής είναι αυτό που προσδίδει στη λέξη τα χαρακτηριστικά της. Τα σύνθετα αυτά αναφέρονται ως ενδοκεντρικά, όπου συγκαταλέγεται η συντριπτική πλειονότητα των συνθέτων στα ελληνικά: *ανθόγαλα*, *γλυκόλογα*, *μασιχόδεντρα*, *νεκροκέρι*, *σφιχτοκρατάς*. Όταν η κεφαλή της σύνθετης κατασκευής βρίσκεται εκτός της βασικής δομής της, τα σύνθετα λέγονται εξωκεντρικά: *αγγελοθώρητα*, *θεόπρεπη*, *λαμπρόλαλο*, *μοσκόβολα*, *ουρανόχρωμον*, *σιδερόκαρδοι*, *χρυσομαλλούσα*.

Τα σύνθετα της ελληνικής ως μονολεκτικά φέρουν ένα τόνο, τον τόνο της λέξης. Ο τονισμός είναι συνδεδεμένος με την εσωτερική δομή. Τα σύνθετα [Θέμα + Θέμα], όταν η κατάληξη του δεύτερου συνθετικού είναι διαφορετική από την πρότυπη, υπόκεινται στο νόμο της τρισυλλαβίας και ο τόνος ανεβαίνει στην προπαραλήγουσα: *αεροσάλευτα*, *στερνόλαλο*, *φεγγαρόθεη*. Τα σύνθετα που αποτελούν συνδυασμό θέματος και λέξης διατηρούν τον τόνο στην ίδια θέση με τον τόνο του δεύτερου συνθετικού: *αραχνομαντύλι*, *θαλασσοφουρτούνα*,

⁸ Για τα σύνθετα του Παλαμά, βλ. Καραντζή (υπό δημοσίευση).

νεκροχέρι, ροδαπρίλη. Ο Παλαμάς όμως ως γνήσιος ποιητής παραβαίνει κάποιες φορές τους κανόνες για τις ανάγκες της μετρικής του: *καταμπροστά* αλλά και *κατάμπροστα*, *ολάνοιχτος* και *ολανοιχτός*.

Οι ποιητικοί νεολογισμοί αποτελούν προϊόν σκόπιμης δημιουργικής επεξεργασίας, επιτυγχάνοντας το υφολογικό αποτέλεσμα της συμπύκνωσης του νοήματος και προκαλώντας την προσπάθεια ερμηνείας του αναγνώστη. Σύμφωνα με τη Χριστοφίδου (1999), πρόκειται για εννοιολογικές κατασκευές και αιτιολογημένες δομές. Χρειάζεται όμως προσοχή να εντοπίσει κανείς ποιοι είναι οι πραγματικοί νεολογισμοί, όπως σημειώνει ο Χαραλαμπίδης (2006, 2011) για τα σύνθετα του Παλαμά: *αγγελοθώρητα*, *αγεροσκόρπισε*, *αστροκορμί*, *θαλασσοτίναχτη*, *ουρανοδοξάρι*, *φεγγαρόθεη* κ.λπ. Αυτό συμβαίνει, καθώς πολλές φορές ιδιαίτερα μια λογοτεχνική χρήση συνθέτου τείνει να θεωρηθεί νεολογισμός από τους μελετητές, ενώ η λέξη αυτή μπορεί να υπάρχει ήδη στη γλώσσα και είτε να μην έχει καταγραφεί σε γλωσσάρια και λεξικά και άρα να παραμένει αθησαύριστη είτε να έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν από άλλο λογοτέχνη και να παραμένει άγνωστη στο ευρύ κοινό και σπάνια σε χρήση.

Από τη σχετική έρευνα καταδεικνύεται ακόμα σε ποια συνθετικά δείχνει προτίμηση κάθε συγγραφέας. Ο Παλαμάς, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί κατά κόρον ως δεύτερο συνθετικό: *-καμωμένος*, *-χτυπημένος*, *-στάλαχτος*, *-γραμμένος*, *-ντυμένος*, *γεννημένος*, *-γέννητος*, *-χάραγος*, *-σταλτος*, *-σαλεύω*, *-σάλευτος*, ακόμα ρηματικά σύνθετα με ίδιο το πρώτο συνθετικό: *αργοτρυπάω*, *αργοχαράζει*, *αργοπηγαίνω*, *αργόφερτος*, σύνθετα με το *μισό* (επιθηματοποίηση/συμφυματοποίηση): *μισόγυμνη*, *μισόντυτη*, *μισόζυπνος*, *μισοζύπνημα*, *ακριβο-*, *κοντό-*, *γοργο-*. Τα δεσμευμένα θέματα, όπως *-θώρητος*, *-φόρος* κ.λπ. δεν έχουν, κατά τη γνώμη μου, πάντα λόγο χαρακτήρα, αντίθετα με όσα υποστηρίζει η Κρόκου (2011: 57). Για παράδειγμα, ενδεικτικές είναι περιπτώσεις όπως *ηλιόχαρο*, *κατάφραχτα*, *κοντόβλεπα*, *λιοβόρια*, *χερόχτια*, *χιονόβολα*. Πολλές φορές το ίδιο σύνθετο επανεμφανίζεται σε πολλά διαφορετικά έργα (*ηδονολάτρισσα*, «Βωμοί», «Παράκαιρα»). Ακόμα συμβαίνει μια μετοχή ή ένα σύνθετο επίθετο να αλλάζει γραμματική κατηγορία, να ουσιαστικοποιείται.

Τα σύνθετα στον λογοτεχνικό λόγο εντάσσονται στο προσωπικό ύφος του δημιουργού. Κάθε συγγραφέας επιστρατεύει διαφορετικά εκφραστικά σχήματα όπου εντάσσει τα δικά του σύνθετα. Για παράδειγμα, ο Παλαμάς χρησιμοποιεί επαναλήψεις και πολλές περισσολογικές/πλεοναστικές χρήσεις, επαναφορές σε συνδυασμό και με άλλα σχήματα (χιαστό), συνδυασμό σύνταξης και σύνθεσης (*αέρινα φιλιά-αεροφίλημα*), παρηχήσεις, μερικές επαναλήψεις, σχήμα οξύμωρο/δυσαικτικότητα/συνδυασμό αντιθέτων: *αδάκρυτα-δακρυοπλημμυρισμένα*), συμμετρικές δομές παράταξης, τριμελείς με κλιμάκωση της έντασης ή του νοήματος. Ο Μαλακάσης χρησιμοποιεί συχνά σύνθετες και παρασύνθετες λέξεις: *θαλασσοδέρνεσαι*, *τετράξανθο*, *ονειροπλανεμένη*, *νυχτοπαρορίτρα*, *ονειροπλάνταχτη*, *δακρυοσταλαχτίτρα*, *πονόδαρτη*, *παθοπλάνταχτος*, *αγριομάνισμα*, *νεραϊδογέννητες*, *προφάγαρο*, *αλαφροδάχτυλος*, *χρυσοπτέρουγο*, *χαμηλογλέφαρη*, *ακροβλεφαρίδα*, *θαλασσοπινημένο*, *πολυφίλητοι* κ.ά., ενώ το ίδιο κάνει και στις μεταφράσεις που εκπονεί.

Στην περίπτωση του Παπαδιαμάντη, ιδιαίτερα στις περιγραφές των διηγημάτων του, συναντάμε πληθώρα σύνθετων λέξεων με εικονοπλαστικό περιεχόμενο: εντελώς ενδεικτικά στην περιγραφή της Μοσχούλας βρίσκουμε *θερμόαιμος*, *ηλιοκαυμένην*, *χρυσαναγίζουσα*, *μικρόσωμον*, *λεπτοφυή*, *κατάστιλπνον*, ενώ στην περιγραφή της βασιλικής δρυός έχουμε: *εύτορνοι*, *βαθύφαιον*, *αιθαλές*, οι σχοίνοι οι δακρύνοντες *αγριομαστίχην*, το μικρόν *βραχοφυτευμένον* παρεκκλήσιον, τα ερίφια-κύματα, *χαιτήεντα*, *φριζότριχα*, *κερασφόρα*.

Όσον αφορά τον πολυσυζητημένο Καζαντζάκη, ο Μαθιουδάκης (2012α) ασχολείται με τη γλώσσα του Καζαντζάκη στην «Οδύσειά» του, ειδικότερα με τις νεολογικές αθησαύριστες λέξεις, και χρησιμοποιεί στατιστικές μεθόδους προκειμένου να εξετάσει τις στρατηγικές κατανόησης του λεξιλογίου του συγγραφέα από τους αναγνώστες. Ο Μαθιουδάκης εξετάζει το «ιδιοσυγκρασιακό» λεξιλόγιο και το ιδιαίτερο ύφος του Καζαντζάκη, ο οποίος αντλεί από

την κρητική διάλεκτο, αλλά δημιουργεί και με βάση τους κοινούς γλωσσικούς μηχανισμούς και ποιητικούς νεολογισμούς. Όπως έχει άλλωστε σημειώσει ο Πρεβελάκης, ο Καζαντζάκης αλίευε λεξιθηρικά από το στόμα του λαού, γλωσσική πηγή που επιβεβαιώνουν και άλλοι μελετητές (Bien 1972, Γιακουμάκη 1982). Η εντυπωσιακή γλωσσική δημιουργικότητα και η πληθωρική παραγωγή λέξεων του Καζαντζάκη πάντως φαίνεται να συνδυάζει υλικό και μηχανισμούς της κρητικής διαλέκτου και γενικότερα της προφορικής γλώσσας με ποιητική ευχέρεια και ελευθερία.

Πολλά λήμματα σύνθετων λέξεων του *Ιστορικού Λεξικού* της Ακαδημίας Αθηνών⁹ παρέχουν τεκμήρια από δημόδη κυρίως λογοτεχνικά κείμενα (πεζά, ποιητικά, θεατρικά και μεταφράσεις), τα οποία άλλωστε καταλαμβάνουν ένα σημαντικό ποσοστό στο σώμα των γραπτών πηγών του *Ιστορικού Λεξικού* (Κωνσταντινίδου & Τζαμάλη 2012: 334). Με τον τρόπο αυτό καταδεικνύεται ότι τα λογοτεχνικά σύνθετα αποτελούν μέρος της ποιητικής γραμματικής του κάθε συγγραφέα (Clark et al. 2009) και επιδέχονται υφολογικές αναλύσεις.¹⁰ Οι υφολογικές επιλογές των λογοτεχνών ιδιαίτερα ως προς τη χρήση σύνθετων λέξεων –και ιδιαίτερα σύνθετων επιθέτων– αποτελεί το θέμα μιας ευρύτερης μελέτης, η οποία βρίσκεται εν προόδω.¹¹ Οι λογοτεχνικοί νεολογισμοί άλλωστε, μέρος των οποίων αποτελούν πολλά λογοτεχνικά σύνθετα, σε ορισμένες περιπτώσεις παραμένουν λέξεις-άπαξ, ενώ σε άλλες προσλαμβάνονται δημιουργικά μετά την πρώτη χρήση τους από ομοτέχνους και αποκτούν ευρύτερη λογοτεχνική και άλλη χρήση.¹²

Σε γενικές γραμμές οι λογοτέχνες αξιοποιούν τους παραγωγικούς μηχανισμούς της νεοελληνικής σύνθεσης φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά, θέτοντας στην υπηρεσία του ύφους τους όλον τον διαχρονικό λεξιλογικό πλούτο της ελληνικής με σύνθετα διαφόρων γραμματικών κατηγοριών, αρχαιοπρεπή, λόγια, δημόδη και διαλεκτικά. Από όλες τις γραμματικές κατηγορίες συνθέτων αυτή που φαίνεται να έχει διεθνώς ιδιαίτερη επίδοση στη λογοτεχνία ανεξαρτήτως γλώσσας είναι το επίθετο άλλοτε ως «κοσμητικό» κι άλλοτε ως γνήσιος ποιητικός φορέας πρωτότυπων μεταφορών και ποιητικών εικόνων.

Τι κάνει λοιπόν ένα σύνθετο «παλαμικό», «σολωμικό», «καζαντζακικό», εκτός από ευρέως λογοτεχνικό ή ποιητικό; Από την έρευνα του υλικού φαίνεται ότι πέραν των συμβατικών κατασκευών, το ύφος ορισμένων λογοτεχνών χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένα είδη συνθέτων, π.χ. ως προς συγκεκριμένη γραμματική κατηγορία (ρηματικά σύνθετα), συχνά επαναλαμβανόμενα πρώτα και δεύτερα συνθετικά, είδος συνθέτων κ.ά. Τα σύνθετα ενός λογοτέχνη συχνά προέρχονται από συγκεκριμένα σημασιολογικά πεδία, π.χ. λέξεις που σχετίζονται με την έννοια του «φωτός» ή προέρχονται, ανάλογα με το γλωσσικό του ύφος, από λόγια –ή μη– συνθετικά, δημοτικοφανή ή διαλεκτικά. Επίσης, μπορεί να συναντά κανείς μείξη διαφόρων ειδών.

Η βασική όμως παράμετρος στη μελέτη των συνθέτων στη λογοτεχνία είναι η εξέτασή τους μέσα στα συμφραζόμενα του κειμένου, στο πλαίσιο του στίχου ή της περιόδου λόγου, όπου απαντούν. Είναι μάλιστα κομβικής σημασίας εδώ η στενή σχέση μορφολογίας και

⁹ Βλ. ενδεικτικά *αμυλοκέρι, βροχοσταλιάζω, γιαουρτοβαφτισμένος, γλυκοκουβεντολόγι, γλυκόλαλος, γλυκοχτυπάω, γλυκοψάλλω, γλυκόψυχος, γοργοφοέρνω, γοργοφεύγω, δακρυστάλαχτος, δαφνόσπαρτος, δαφνοστεφάνι* (Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη 2012: 335).

¹⁰ Για τη χρήση σύνθετων επιθέτων στο έργο «Ρωμαίος και Ιουλιέτα» του Shakespeare, βλ. Sakran & Al-Nassir (2005: 19): “Linguistically foregrounded as they are, compound epithets serve as a marked stylistic feature [...] He has invested a network of different grammatical constructions which are tactfully manipulated with a peculiar stylistic skill to bring forth their subtle meanings.”

¹¹ Οι αναφορές στους συγγραφείς είναι ενδεικτικές και κατά κανένα τρόπο εξαντλητικές, εφόσον αποτελούν μέρος μόνο ευρύτερης αποδελτίωσης του σχετικού υλικού. Σε εκτενέστερη μελλοντική δημοσίευση θα παρουσιαστεί το σύνολο του υλικού σε ειδικό παράρτημα (λέξεων, έργων και συγγραφέων).

¹² Ο Χατζόπουλος, για παράδειγμα, πέρα από τη συμβατική κατασκευή λέξεων ακολουθεί τον Παλαμά και τους οπαδούς του: ένα μεγάλο ποσοστό λέξεων είναι αυτούσιες παλαμικές (Αράγης 2006). Αντίθετα, πολλοί νεοέλληνες ποιητές χαρακτηρίζονται από την απουσία συνθέτων και λιτό, πεζολογικό ύφος, π.χ. Σεφέρης, Καβάφης κ.ά.

σύνταξης. Αν η μορφολογία είναι ο τρόπος που είναι εσωτερικά οργανωμένες οι λέξεις και σύνταξη ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι λέξεις στην πρόταση, ο τρόπος με τον οποίο διαπλέκονται οι σύνθετες λέξεις μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο είναι εξίσου σημαντικός με την ίδια την επιλογή χρήσης τους ή και της δημιουργίας τους (αν πρόκειται για νεολογισμούς).

Τα σύνθετα της λογοτεχνίας δεν έχουν ακόμα μελετηθεί εξαντλητικά για να καταδειχθεί πώς από τη συμπύκνωση του νοήματος καταλήγουμε στην περισσολογία. Τότε θα φανεί η έκταση της πρωτοτυπίας τους (πηγές, επιδράσεις, διακειμενικότητα) και θα χαρτογραφηθούν τα επαναλαμβανόμενα σχήματα (patterns) που χρησιμοποιούνται για να επιτύχουν συγκεκριμένους στόχους, αλλά και θα αποτυπωθεί σε όλη του την ακρίβεια το συνεχές των συνθέτων από την κοινή καθημερινή χρήση στις πεπονημένες λέξεις και ανασηματοδοτήσεις του μεταφορικού λόγου (figurative language).

Οι λογοτέχνες φαίνονται να αξιοποιούν την εκφραστική δύναμη και συμπύκνωση του νοήματος των συνθέτων και συγχρόνως χειρίζονται δημιουργικά τους μηχανισμούς παραγωγής τους: παραβιάζοντας κάποιες φορές τους γλωσσικούς κανόνες σχηματισμού ή τονισμού, εντάσσοντάς τα σε πολύπλοκα συντακτικά σχήματα, εκμεταλλεζόμενοι παρηχήσεις φθόγγων που περιέχουν κ.λπ. Ορισμένες φορές αρκεί η χρήση ενός συνθέτου για να γίνει μια διακειμενική αναφορά ή για να αποκαλυφθεί η κειμενική ή λογοτεχνική καταγωγή ενός συγγραφέα: η χρήση και μόνο της λέξης *κυκλοδίωκτος* παραπέμπει στον Κάλβο ή τα τριπλοσύνθετα (*ανθομικρομάνα, αστροσυγνεφοσκέπαστο, μοσκολιβανόστρωμα, χιλιοφεγγοβόλος*) δημιουργούν «παλαμικό» πληθωρικό ύφος. Ετυμολογικά και όχι μόνο, η έννοια της σύνθεσης, της διαδικασίας δηλαδή που δημιουργεί πολύπλοκα στοιχεία, βρίσκεται στο κέντρο της λογοτεχνικής γραφής.

Η σημασιολογική αδιαφάνεια των συνθέτων λέξεων και ιδιαίτερα των νεολογισμών της λογοτεχνίας εξυπηρετεί τη διάθεση λεξιθηρίας που χαρακτηρίζει πολλούς συγγραφείς, οι οποίοι αναζητούν σπάνιες, μη καθημερινές, μη φθαρμένες λέξεις από ποικίλες πηγές, είτε από το στόμα του λαού, όπως κάνει ο Καζαντζάκης, είτε από λεξικά, λέξεις ξεχασμένες που επανασηματοδοτούνται ποιητικά. Το ποιητικό κείμενο γίνεται έτσι ανοίκειο και εκπλήσσει τον αναγνώστη, καθιστώντας ενδιαφέρουσα τη διαδικασία της αποκρυπτογράφησης της λογοτεχνικής σημασίας του.

4. Συμπεράσματα

Στο άρθρο αυτό επιχειρήθηκε μια ευρεία ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για τις σύνθετες λέξεις στις διαλέκτους και στη λογοτεχνία της Ελληνικής ώστε να συγκεντρωθούν οι σποραδικές παρατηρήσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς για ένα θέμα που φαίνεται να είναι ιδιαίτερα κεντρικό και στις δύο αυτές περιοχές γλωσσικής ποικιλότητας. Είναι σαφές ότι η εις βάθος έρευνα του θέματος και στις δύο περιοχές προϋποθέτει μια ευρύτερη συνθετική εργασία. Εν κατακλείδι, στην παρούσα εργασία έγιναν μόνο σποραδικές νύξεις σε περιορισμένο αριθμό διαλέκτων και λογοτεχνών για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εξετάσει κανείς τα σύνθετα της νεοελληνικής γλώσσας. Σε μια μεγάλης κλίμακας έρευνα θα βοηθήσουν αξιόπιστες βάσεις δεδομένων λογοτεχνικών και μη κειμένων με ευρείες δυνατότητες αναζήτησης των σχετικών λέξεων, καθώς και στατιστική επεξεργασία των σχετικών δεδομένων.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1986. *Η νεολογία στην Κοινή Νεοελληνική*. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1996. Η νεοελληνική σύνθεση. Στο Γ. Κατσιμαλή & Φ. Καβουκόπουλος (επιμ.), *Ζητήματα νεοελληνικής γλώσσας: Διδακτική προσέγγιση*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 97-120.

- Ανδρέου, Μ. 2010. Η σύνθεση στην Κυπριακή: Ζητήματα εξωτερικότητας. Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ανδρέου, Μ. & Κολιοπούλου Μ. 2012. Η σύνθεση στην Κυπριακή και Καλύμνικη διάλεκτο: Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 7-29.
- Ανδριώτης, Ν. 1955. Τα σύνθετα του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου. *Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 20, 225-270.
- Αράγης, Γ. 2006. *Η μεταβατική περίοδος της ελληνικής ποίησης. Η σταδιακή της εξέλιξη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως το 1930*. Αθήνα: Σοκόλης.
- Andreou, M. 2013. Compounding in the Greek dialects of Southern Italy. In M. Janse, B. Joseph, A. Ralli & M. Bagriacik (eds), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, Belgium, 20-22 September 2012)*. Patras: University of Patras, 1-18.
- Bien, P. 1972. *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 1995. Τα σύνθετα ουσιαστικά του τύπου ουσιαστικό + ουσιαστικό στην ίδια πτώση στην Νέα Ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15, 269-280.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 1997. Πολυλεκτικά παραθετικά σύνθετα με πρώτο συνθετικό τα ουσιαστικά άνθρωπος-γυναίκα. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17, 100-114.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 1998. Πολυλεκτικά παραθετικά σύνθετα: Κατονομασία και κατάδειξη. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 18, 115-125.
- Γαβριηλίδου, Ζ. 1999. Πολυλεκτικά παραθετικά σύνθετα: Διδακτική προσέγγιση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 19, 66-80.
- Γαρδίκας, Γ. Κ. 1911. Αι προθέσεις εν συνθέσει, η από και η εκ. *Αθηνά* 14, 73-176.
- Γιακουμάκη, Ε. 1982. Η γλώσσα της Οδύσειας του Ν. Καζαντζάκη. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14, 143-167.
- Γιαννουλοπούλου, Γ. 2000. *Μορφοσημασιολογική σύγκριση παραθεμάτων και συμφυμάτων στα νέα ελληνικά και στα ιταλικά*. Θεσσαλονίκη: Ενυάλλειο.
- Γιαννουλοπούλου, Γ. 2001. Σημασιολογικά στοιχεία της νεοελληνικής σύνθεσης. *Proceedings of the 4th International Conference of Greek Linguistics*, 103-111.
- Γιαννουλοπούλου, Γ. 2004. Μορφήματα στα όρια ανάμεσα στην παραγωγή και τη σύνθεση. Η περίπτωση των θεο-, ψιλο- και -φέρνω. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Πανεπιστήμιο Κρήτης. 18-21/9/2003. Ρέθυμνο*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/>
- Clark, E., Frant Hecht, B. & Mulford, R. C. 2009. Coining complex compounds in English: Affixes and word order in acquisition. *Linguistics* 24 (1), 7-30.
- Δημελά, Ε. 2010. Η προθηματοποίηση στις νεοελληνικές διαλέκτους. Συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Δημελά, Ε. & Παπαναγιώτου Χ. 2011. Δια-διαλεκτική προσέγγιση της σημασιολογικής και εκφραστικής λειτουργίας μορφημάτων: Η περίπτωση των *δολιο-*, *πλακο-* και *χαμο-*. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 61-82.
- Ευθυμίου, Α. 2001. Το νεοελληνικό πρόθημα *ξε-*: Οι έννοιες της απομάκρυνσης και της αλλαγής κατάστασης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21, 202-213.
- Ευθυμίου, Α. 2002. Σημασιολογικές παρατηρήσεις για τα νεοελληνικά προθήματα *ξε-*, *εκ-*, *απο-*. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 22, 199-209.
- Ευθυμίου, Α. 2003. Προθήματα ή πρώτα συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη νέα ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23, 519-528.
- Ευθυμίου, Α. & Γαβριηλίδου Ζ. 2003. Το πρόθημα *πολυ-* στη Νέα Ελληνική. *Proceedings of the 15th International Symposium on English and Greek Linguistics*. Thessaloniki: English Dept. University of Thessaloniki, 152-165.
- Giannouloupoulou, G. 2006. Dialectological research and linguistic theory: The case of compounding. In M. Janse, B. Joseph & A. Ralli (eds), *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 68-82.
- Καραναστάσης Α. 1984-1992. *Ιστορικόν λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. Τ. 1-5. Αθήνα.
- Καραναστάσης Α. 1997. *Γραμματική των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. Αθήνα.

- Καραντζή, Χ. (υπό δημοσίευση). Σύνθετες λέξεις στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά. Μια συμβολή στη μελέτη του ύφους του. *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Η ποίηση και η ποιητική του Κωστή Παλαμά. 70 χρόνια από τον θάνατό του»*, 22-25 Οκτωβρίου 2013. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κρόκου, Ζ. 2011. *Η «σύνθεση» και η «σχηματικότητα» στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κωνσταντινίδου, Μ. & Τζαμάλη, Α. 2012. Οι πηγές του Ιστορικού Λεξικού της νέας ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26, 279-381.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2012α. Νεολογικά αθησαύριστα στην «Οδύσεια» του Νίκου Καζαντζάκη: Στρατηγικές κατανόησης, ασάφεια και βεβαιότητα. Διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2012β. Ποιητικοί νεολογισμοί στην «Οδύσεια» του Νίκου Καζαντζάκη: Χιλιάδες αθησαύριστες λέξεις αναζητούν την ταυτότητά τους. Στο Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (eds), *Selected Papers of the 10th ICGL*. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace, 905-918.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2002. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χ. 1998. Συντάξεις της προθέσεως επί στα νεοελληνικά ιδιώματα. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 2, 223-238.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χ. 2003. Η σημασιολογική λειτουργία της προθέσεως *συν* ως προθήματος στα σύνθετα του ιδιώματος της Ίμβρου. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, 351-362.
- Νικολού, Κ. 2003. Μορφολογική και φιλολογική ανάλυση των μονολεκτικών συνθέτων λέξεων της Ελληνικής. Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών.
- Nespor, M. & Ralli, A. 1996. Morphology-phonology interface. Phonological domains in Greek compounds. *The Linguistic Review* 13, 357-382.
- Ξαθνιάκης, Α. 2005. *Ερμηνευτικό και ετυμολογικό λεξικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*. (Επιμέλεια Χ. Χαραλαμπίδης). Ρέθυμνο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ξεφτέρη, Μ. 2005. Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση του Ιδιώματος τ' Απεράθου Νάξου (όπως διατηρείται στην Αθήνα). Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας.
- Οικονομίδης, Δ. 1952. Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απειράνθου Νάξου. *Αθηνά* 56, 215-275.
- Παντελίδης, Ν. 2004. Το ιδιωματικό στοιχείο στη γλώσσα των απομνημονευμάτων του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Πανεπιστήμιο Κρήτης. 18-21/9/2003. Ρέθυμνο. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/>
- Παπακώστας, Ι. 2005. Εισαγωγή. Στο Μ. Μαλακάσης, *Ποιήματα*. (Εισαγωγή-επιμέλεια Γ. Παπακώστας). Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαναστασίου, Γ. 2011. Το πρόθημα απο- στις νεοελληνικές διαλέκτους. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6, 383-411.
- Πετροπούλου, Ε. 2011. Τα σύνθετα με δεσμευμένα θέματα στην Αγγλική και τη Νέα Ελληνική. Θεωρητική ανάλυση και υπολογιστική επεξεργασία. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. 2007. *Η σύνθεση λέξεων: Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. 2009. Morphology meets dialectology: Insights from the Modern Greek dialects. *Morphology* 19, 87-105.
- Ralli, A. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Sakran, N. A. & Al-Nassir, S. A. 2005. A stylistic analysis of compound epithets in Shakespeare's Romeo and Juliet. *Journal of the College of Arts* 38, 1-21.
- Τζαβάρας, Ε. 2008. Παραγωγική μορφολογία του ρήματος του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου. *Ιμβριακά ΙΘ' (Γ')*, *Μελβούρνη* 2008. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.imvrosisland.org/img/gallery/03511750012880067971857630.pdf
- Χαραλαμπίδης, Χ. 2006. Η νεολογική δεινότητα του Κωστή Παλαμά. *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Κωστή Παλαμάς (Εξήντα χρόνια από το θάνατό του 1943-2003)*. Τόμος Α'. Αθήνα, 221-237.

- Χαραλαμπάκης, Χ. 2011. Οι νεολογισμοί του Κωστή Παλαμά. *Κωστής Παλαμάς. Πρακτικά Ημερίδας Ακαδημίας Αθηνών 16 Δεκεμβρίου 2009*. Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Αθήνα, 57-71.
- Χριστοφίδου Α. 1999. *Ο ποιητικός νεολογισμός και οι λειτουργίες του. Κειμενική-γλωσσολογική προσέγγιση στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη*. Αθήνα: Gutenberg.